GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal

ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
March - April: 2026

ભારતીય સ્વતંત્રતા સંગ્રામમાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાનું પ્રદાન

ડૉ. મુંજાલ ભીમડાદકર

પ્રોફેસર, ઈતિહાસ અને સંસ્કૃતિ વિભાગ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ

સારાંશ

ભારતનો સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ વિશ્વના સૌથી મહાન લોકઆંદોલનોમાંનો એક હતો. આ સંગ્રામમાં દેશના દરેક પ્રદેશે પોતાનું વિશેષ યોગદાન આપ્યું હતું. ગુજરાત રાજ્યએ ગાંધીજીના નેતૃત્વ હેઠળ સ્વાતંત્ર્ય ચળવળમાં અગત્યની ભૂમિકા ભજવી હતી. સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં આવેલ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાએ પણ અનેક આંદોલનો, લોકજાગૃતિ કાર્યક્રમો, સ્વદેશી ચળવળ, સત્યાગ્રહો અને પ્રજાકીય પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા રાષ્ટ્રીય આંદોલનમાં મહત્વપૂર્ણ ફાળો આપ્યો હતો. વઢવાણ, લીંબડી, ધ્રાંગધ્રા, ચોટીલા, સાયલા, લખતર વગેરે વિસ્તારોમાં દેશભક્તોએ બ્રિટિશ શાસન અને દેશી રજવાડાઓની અન્યાયી નીતિઓ સામે અવાજ ઉઠાવ્યો હતો. પ્રસ્તુત સંશોધનપત્રમાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં થયેલા પ્રદાનનું ઐતિહાસિક વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો: સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ, સુરેન્દ્રનગર, વઢવાણ, ગાંધીજી, સ્વદેશી ચળવળ, પ્રજાકીય આંદોલન

1. પ્રસ્તાવના

ભારત પર બ્રિટિશોએ આશરે બે સદી સુધી શાસન કર્યું હતું. આ સમયગાળા દરમિયાન ભારતીય પ્રજાને આર્થિક, રાજકીય અને સામાજિક શોષણનો સામનો કરવો પડ્યો હતો. બ્રિટિશ શાસન વિરુદ્ધ દેશમાં અનેક સ્વાતંત્ર્ય આંદોલનો શરૂ થયા હતા. મહાત્મા ગાંધીના આગમન બાદ આ લડતને નવી દિશા મળી હતી. ગુજરાત ગાંધીજીની કર્મભૂમિ હોવાથી અહીં રાષ્ટ્રીય ચેતનાનો વિશેષ વિકાસ થયો હતો.

સુરેન્દ્રનગર જિલ્લો, જે સૌરાષ્ટ્રનું પ્રવેશદ્વાર ગણાય છે, તે વિસ્તારમાં પણ સ્વાતંત્ર્ય માટેની ભાવના મજબૂત બની હતી. અહીંના લોકોએ સ્વદેશી ચળવળ, અસહકાર આંદોલન, દાંડીકૂચ, ભારત છોડો આંદોલન અને

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
March - April: 2026

પ્રજાકીય લડતોમાં સક્રિય ભાગ લીધો હતો. વઢવાણ કેમ્પ અને આસપાસના વિસ્તારોમાં રાષ્ટ્રીય વિચારધારાનું મજબૂત કેન્દ્ર ઉભું થયું હતું.

2. સંશોધનના હેતુઓ

1. ભારતીય સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામનો ટૂંકમાં અભ્યાસ કરવો.

2. સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના રાજકીય અને સામાજિક પરિચયનો અભ્યાસ કરવો.

3. સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના યોગદાનનું મૂલ્યાંકન કરવું.

4. સ્થાનિક સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓ અને પ્રજાકીય ચળવળોની ભૂમિકાની તપાસ કરવી.

5. પ્રાદેશિક ઇતિહાસને રાષ્ટ્રીય ઇતિહાસ સાથે જોડવાનો પ્રયાસ કરવો.

3. સંશોધનની પદ્ધતિ

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ઐતિહાસિક પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. માહિતી મેળવવા માટે પ્રાથમિક અને દ્વિતીય બંને પ્રકારના સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં દસ્તાવેજો, પુસ્તકો અને સામયિકો, ગ્રંથાલય સામગ્રી, ઇન્ટરનેટ સ્ત્રોતો, ક્ષેત્રકાર્ય અને લોકસંપર્ક

આ તમામ માધ્યમો દ્વારા માહિતી એકત્રિત કરીને તેનું પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું છે.

4. સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાનો પરિચય

સુરેન્દ્રનગર જિલ્લો સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશના દક્ષિણ–પૂર્વ ભાગમાં આવેલો છે. બ્રિટિશ યુગ દરમિયાન અહીં વઢવાણ કેમ્પ તરીકે ઓળખાતું રાજકીય કેન્દ્ર હતું. સ્વાતંત્ર્ય બાદ વઢવાણના રાજવી સુરેન્દ્રસિંહજી ઝાલાના નામ પરથી આ વિસ્તારનું નામ "સુરેન્દ્રનગર" રાખવામાં આવ્યું હતું. જિલ્લો રાજકીય રીતે મહત્વપૂર્ણ રહ્યો હતો કારણ કે અહીં અનેક દેશી રજવાડાઓ આવેલાં હતાં, જેમ કે: વઢવાણ, લીંબડી, લખતર, સાયલા, ચુડા, ધ્રાંગધ્રા, પાટડી અને ચોટીલા. આ રજવાડાઓમાં પ્રજાજાગૃતિ અને સ્વાતંત્ર્ય માટેની ચળવળો વિકસતી ગઈ હતી.

ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
March - April: 2026

5. સ્વદેશી ચળવળ અને પ્રારંભિક રાષ્ટ્રીય જાગૃતિ

ઈ.સ. 1905માં બંગાળ વિભાજન બાદ સમગ્ર દેશમાં સ્વદેશી ચળવળ શરૂ થઈ હતી. આ ચળવળના પ્રભાવથી સુરેન્દ્રનગર વિસ્તારમાં પણ રાષ્ટ્રીય ચેતનાનો વિકાસ થયો હતો.

વઢવાણના મોતીલાલ દરજીએ સ્વદેશી અને રાષ્ટ્રીયતાના વિચારોને પ્રચારિત કર્યા હતા. તેમણે લોકોમાં વિદેશી માલનો બહિષ્કાર અને સ્વદેશી વસ્તુઓના ઉપયોગ માટે જાગૃતિ લાવી હતી.

આ સમયગાળામાં યુવાનો અને વિદ્યાર્થીઓમાં દેશપ્રેમની ભાવના વિકસવા લાગી હતી. રાષ્ટ્રીય ગીતો, સભાઓ અને પ્રચાર દ્વારા લોકોમાં બ્રિટિશ વિરોધી લાગણીઓ મજબૂત બની હતી.

6. ગાંધીયુગ અને સુરેન્દ્રનગર

ઈ.સ. 1915માં મહાત્મા ગાંધી દક્ષિણ આફ્રિકાથી ભારત આવ્યા પછી સમગ્ર દેશમાં સ્વાતંત્ર્ય આંદોલનોને નવી દિશા મળી હતી. ગુજરાતમાં ખેડા સત્યાગ્રહ, બારડોલી સત્યાગ્રહ અને દાંડીકૂચ જેવી ચળવળોએ લોકજાગૃતિ ફેલાવી હતી.

સુરેન્દ્રનગર જિલ્લામાં પણ ગાંધીજીના વિચારોનો વ્યાપક પ્રભાવ પડ્યો હતો. અહીંના લોકો ખાદી, સ્વદેશી, અસ્પૃશ્યતા નિવારણ અને ગ્રામસુધારણા જેવી રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ સાથે જોડાયા હતા.

વઢવાણ અને લીંબડી જેવા વિસ્તારોમાં જાહેર સભાઓ યોજાતી અને રાષ્ટ્રીય આંદોલન અંગે લોકોને પ્રેરણા આપવામાં આવતી હતી.

મુખ્ય આંદોલનોમાં પ્રદાનની વાત કરીએ તો,

- **અસહકાર આંદોલન (1920–22):** વઢવાણમાં ફૂલચંદભાઈ શાહ, અમૃતલાલ શેઠ અને અન્યોએ વિદેશી કાપડનો બહિષ્કાર અને રાષ્ટ્રીય શાળાઓ શરૂ કરી. કાઠિયાવાડ રાજકીય પરિષદનું બીજું અધિવેશન વઢવાણ કેમ્પમાં યોજાયું હતું.

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
March - April: 2026

- **સવિનય કાનૂનભંગ (1930):** ધોલેરા અને વીરમગામ સત્યાગ્રહમાં સુરેન્દ્રનગરના સ્વયંસેવકોએ મોટો ભાગ લીધો. વઢવાણમાં વિદેશી કાપડ પર પિકેટિંગ થયું. ભાવનગર અને મોરબી સત્યાગ્રહમાં પણ જિલ્લાના લોકો સક્રિય હતા.
- **હિંદ છોડો આંદોલન (1942):** વઢવાણ કેમ્પ કાઠિયાવાડ પરિષદનું મુખ્ય મથક હતું. અમૃતલાલ શેઠ, રસિકભાઈ પરીખ, શારદાબહેન શાહ જેવા આગેવાનોએ ભાગ લીધો. અનેક સત્યાગ્રહીઓને જેલ થઈ.

7. અસહકાર અને નાગરિક અવગણના આંદોલન

ઈ.સ. 1920ના અસહકાર આંદોલન દરમિયાન સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના લોકોએ બ્રિટિશ સંસ્થાઓનો બહિષ્કાર કર્યો હતો. વિદેશી કાપડનો બહિષ્કાર, સરકારી શાળાઓમાંથી વિદ્યાર્થીઓની નિવૃત્તિ, રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનો પ્રચાર, ખાદીનો પ્રચાર વગેરે પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા લોકોમાં સ્વતંત્રતાની ભાવના મજબૂત બની હતી.

નાગરિક અવગણના આંદોલન દરમિયાન મીઠા કાયદા વિરુદ્ધ લોકોમાં ભારે ઉત્સાહ જોવા મળ્યો હતો. દાંડીકૂચની પ્રેરણાથી જિલ્લામાં વિવિધ સ્થળોએ સભાઓ અને વિરોધ પ્રદર્શન યોજાયા હતા.

8. પ્રજાકીય ચળવળો અને દેશી રજવાડાઓ

સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના વિવિધ દેશી રાજ્યોમાં પ્રજાજાગૃતિ વધતા પ્રજાકીય ચળવળો શરૂ થઈ હતી. પ્રજાએ ન્યાય, અધિકાર અને જવાબદાર શાસનની માંગ કરી હતી.

લીંબડી અને ધ્રાંગધ્રા જેવા રાજ્યોમાં પ્રજાએ શાસકોની અન્યાયી નીતિઓ સામે વિરોધ નોંધાવ્યો હતો.

પ્રજામંડળોની સ્થાપના દ્વારા લોકો સંગઠિત બન્યા હતા. આ સંસ્થાઓએ રાજકીય જાગૃતિ ફેલાવવામાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપ્યું હતું.

9. ભારત છોડો આંદોલન અને સુરેન્દ્રનગર

ઈ.સ. 1942નું "ભારત છોડો આંદોલન" સમગ્ર દેશમાં ઉગ્ર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. સુરેન્દ્રનગર જિલ્લામાં પણ યુવાનો અને સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓએ બ્રિટિશ શાસન વિરુદ્ધ આંદોલનો કર્યા હતા. જાહેર સભાઓ,

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
March - April: 2026

પ્રદર્શન, હડતાલો, રાષ્ટ્રીય સૂત્રોચ્ચાર, ગુપ્ત ક્રાંતિકારી વગેરે પ્રવૃત્તિઓને કારણે અનેક કાર્યકરોને જેલવાસ પણ ભોગવવો પડ્યો હતો. આંદોલન દરમિયાન સામાન્ય પ્રજામાં પણ રાષ્ટ્રીય એકતા અને બલિદાનની ભાવના મજબૂત બની હતી.

10. સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓનું યોગદાન

સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના અનેક જાણીતા અને અજાણી વ્યક્તિઓએ સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં યોગદાન આપ્યું હતું. મોતીલાલ દરજી જેવા પ્રારંભિક રાષ્ટ્રીય કાર્યકરો દ્વારા લોકજાગૃતિનો પાયો મૂકાયો હતો. સ્થાનિક યુવાનો, ખેડુતો અને સમાજસેવકો રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિઓ સાથે જોડાયા હતા.

ઘણા લોકોએ બ્રિટિશ વિરોધી પ્રવૃત્તિઓ બદલ જેલવાસ અને આર્થિક મુશ્કેલીઓ સહન કરી હતી. તેમ છતાં તેઓ રાષ્ટ્રીય હિત માટે અડગ રહ્યા હતા.

11. ઉપસંહાર

ભારતીય સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાનું પ્રદાન મહત્વપૂર્ણ અને ગૌરવપૂર્ણ રહ્યું છે. પ્રાદેશિક સ્તરે થયેલી ચળવળો અને લોકજાગૃતિએ રાષ્ટ્રીય આંદોલનને મજબૂત બનાવ્યું હતું.

સ્વદેશી ચળવળથી લઈને ભારત છોડો આંદોલન સુધી સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના લોકો સક્રિય રહ્યા હતા. મોતીલાલ દરજી જેવા આગેવાનો અને સામાન્ય પ્રજાએ દેશપ્રેમ, બલિદાન અને સંઘર્ષની ભાવનાથી રાષ્ટ્રીય લડતમાં ફાળો આપ્યો હતો.

આમ, સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાનું યોગદાન ભારતીય સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામના ઇતિહાસમાં વિશેષ સ્થાન ધરાવે છે. પ્રાદેશિક ઇતિહાસના અભ્યાસ દ્વારા રાષ્ટ્રીય ચળવળની વ્યાપકતા અને લોકભાગીદારીને વધુ સારી રીતે સમજી શકાય છે.

સંદર્ભસૂચિ

1. વાળા, વર્ષા કે. (2015). સુરેન્દ્રનગર જિલ્લો: એક ઐતિહાસિક અધ્યયન. અમદાવાદ: ગુજરાત વિદ્યાપીઠ.

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
March - April: 2026

2. બાવીસી, મુગટલાલ. (2000). લીંબડી રાજ્યનો ઇતિહાસ. અમદાવાદ: નવભારત પ્રકાશન મંદિર.
3. દેસાઈ, શુંભુપ્રસાદ. (1990). સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ. રાજકોટ: પ્રવીણ પુસ્તક ભંડાર.
4. પરમાર, કુમારપાળ અને પંડ્યા, મનીષ. (2023). "સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના પ્રવાસન સ્થળો." AYUDH International Peer-Reviewed Journal, 1(96), 99-104.
5. પરમાર, કુમારપાળ અને પંડ્યા, મનીષ. (2023). "ભારતીય સ્વાતંત્ર્ય ચળવળમાં મહિલાઓની ભૂમિકા." Shanti E-Journal of Research, 12(46), 554-562.
6. પંડ્યા, મનીષ અને કુમારપાળ પરમાર (2025). ભારતીય સ્વતંત્રતા સંગ્રામમાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાનું પ્રદાન: એક ઐતિહાસિક અધ્યયન. વઢવાણ: સુરેન્દ્રનગર યુનિવર્સિટી.
7. ધારૈયા, રમણલાલ. (2010). ઇતિહાસનું તત્ત્વજ્ઞાન અને ઇતિહાસલેખન અભિગમ. અમદાવાદ: યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ.
8. જમીનદાર, રસેશ. (1976). ઇતિહાસ સંશોધન. અમદાવાદ: ગુજરાત વિદ્યાપીઠ.